

METODE CALITATIVE UTILIZATE ÎN EVALUAREA DE PROIECTE

Raluca GÂRBOAN

*Doctorand, cadru didactic asociat,
Departamentul de Administrație
Publică, Facultatea de Științe Politice,
Administrative și ale Comunicării,
Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-
Napoca*

Sorin Dan ȘANDOR

*Conferențiar dr., Departamentul de
Administrație Publică, Facultatea de
Științe Politice, Administrative și ale
Comunicării, Universitatea „Babeș-
Bolyai”, Cluj-Napoca*

The choice of evaluation methodology sets a print on the structure and development of the entire assessment process. Most selections use to be made from among various quantitative strategies and techniques. Recently, program evaluation researchers have begun to discuss some of the limitations of quantitative techniques for addressing some evaluation questions. In this article, we highlight some of the differences between quantitative and qualitative approaches and suggest ways in which qualitative methods may be used in the evaluation effort. Qualitative evaluations use qualitative and naturalistic methods, sometimes alone, but often in combination with quantitative data. Qualitative methods include three kinds of data collection: in-depth, open-ended interviews, direct observation and written documents. All these, are sometimes aggregated in building a case-study.

*Transylvanian Review
of Administrative Sciences,
16/2006, pp. 56-70*

Natura personală a investigațiilor calitative derivă din deschiderea acestora, din legătura strânsă a evaluatorului cu programul, din utilizarea observației și mai ales a interviului nestructurat care comunică respect respondenților prin transformarea opiniilor proprii (exprimate în propriile lor cuvinte) într-o sursă importantă de date pentru evaluare.¹ Metodele cantitative implică analiza statistică a unor date obiective, de regulă cifre. Acestea sunt obținute prin numărarea beneficiarilor unui program, sau prin analiza secundară a unor date. Metodele calitative utilizează informațiile obținute în urma unor discuții, în urma unor observații participative sau non-participative care sunt analizate și organizate tematic ulterior, urmând a fi raportate într-un stil narativ. Metodele cantitative sunt utilizate pentru a insera diverse opinii și experiențe în categorii predeterminate, pentru a ajunge la rezultate semnificative din punct de vedere statistic și generalizabile. Cu ajutorul metodelor calitative pot fi studiate în profunzime diverse probleme ale unui

¹ După Michael Q. Patton, “Qualitative Research and Evaluation Methods”, 2002, SAGE, p. 124

program. Ele generează date detaliate, de multe ori în propriile cuvinte ale participanților dintr-un anumit program și nu există metode cantitative adecvate pentru a descrie comportamentul variabilelor investigate. Studiile metodologice orientate spre cantitativ, apreciază metodologia calitativă ca având prea puțin impact asupra rezultatelor cercetării, și că este utilă doar în fazele incipiente, exploratorii ale unei cercetări. Din această perspectivă, metodele calitative de cercetare sunt necesare pentru a produce ceea ce numim de obicei familiarizarea cu subiectul investigației, pregătind astfel terenul pentru cercetarea cantitativă. Aceasta presupune faptul că validitatea cercetării este dată în științele sociale exclusiv de datele experimentale, de statisticile oficiale și de eșantionarea aleatorie.

Criticii metodelor cantitative susțin că metodologia cantitativă nu este singurul mod în care poate fi demonstrată validitatea rezultatelor unei cercetări.² Experimentele, statisticile oficiale și sondajele de opinie pot fi inadecvate pentru cercetarea anumitor probleme din științele sociale. Aceștia acceptă faptul că în anumite circumstanțe metodele cantitative pot aduce informații noi cercetătorilor, dar, în același timp, pot lăsa în umbră anumite aspecte esențiale.

Care este raportul calitativ-cantitativ în evaluarea de proiecte și programe?

Războiul paradigmatic în evaluarea de programe

Thomas Kuhn consideră paradigma un set caracteristic de convingeri și preconcepții care poate îndeplini funcții de cunoaștere atribuite regulilor împărtășite în comun³.

Paradigma reprezintă un produs al cercetării pe care o comunitate științifică o recunoaște pentru un timp ca bază a practicii. Pe de o parte, ea determină genul de probleme care fac obiectul investigațiilor și cercetării în disciplinele respective, iar pe de alta, propune metode legitime prin care domeniile pot fi abordate.

Paradigmele dominante în metodologia evaluării de programe a anilor '70-'80 sunt cantitativ/experimental versus calitativ/naturalist. Începând cu deceniul nouă, această luptă pierde teren⁴.

Inițial, evaluarea programelor a fost dominată de paradigma naturalistă a metodologiei ipotetico-deductive care pune accentul pe cantitativ, pe designul experimental și pe analiza statistică. Influențată de pozitivismul logic, acest model al evaluării își are originea în tradiția experimentală din agricultură-arhetipul cercetării aplicate.

În 1995, la Conferința Internațională de Evaluare din Vancouver William Shadish Jr., Thomas D. Cook și Laura C. Leviton anunță victoria paradigmei calitative⁵. Thomas D. Cook și Donald T. Campbell militează în acest sens încă din 1979 în "Quasi-experimentation: Design and Analysis Issues for Field Settings"⁶. Totuși, validitatea metodelor experimentale și a metodelor cantitative utilizate în mod adecvat nu a fost contrazisă. Acum însă, metodele calitative și-au câștigat drepturi egale celor cantitative. În 1991, Președintele Asociației Americane pentru Evaluare, Lee Sechrest, pune preferința pentru metodele calitative pe seama simplității acestora comparativ cu metodele cantitative mult mai dificil de abordat. Totuși, Sechrest recunoaște necesitatea metodelor calitative, însă doar în combinație cu cele cantitative.⁷

Paradigma metodologică alternativă (calitativă/naturalistă) își are originile în antropologie, în sociologia calitativă și în fenomenologie. Doctrinar, această paradigmă a fost plasată sub girul

² David Silverman, "Interpreting Qualitative Data: Methods for analysing Talk, Text and Interaction", 2nd ed. Sage, 2001, p. 32

³ Thomas Kuhn, "Structura revoluțiilor științifice", Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p.10

⁴ După William Shadish Jr, Thomas D. Cook și Laura C, Leviton, "Foundation of Program evaluation: Theories and Practice, Newbury Park, CA, SAGE, 1991

⁵ Michael Quinn Patton, "Utilization-Focused Evaluation: The New Century Text", Sage Publication, 1997, p. 266

⁶ Thomas D. Cook și Donald T. Campbell, "Quasi-experimentation: Design and Analysis Issues for Field Settings" Chicago, Rand McNally, 1979

⁷ Idem 4.

Verstehen-ului. Una dintre versiunile acestei doctrine susține faptul că omul poate fi înțeles și studiat într-un mod diferit de orice alt obiect al înțelegerii și studiului. Principalul motiv îl reprezintă faptul că “oamenii au scopuri și emoții, își fac planuri, construiesc culturi și susțin anumite valori, iar comportamentul lor este influențat de aceste valori, planuri și scopuri”⁸.

Ideologia *Verstehen* susține în esență nevoia de a utiliza în științele sociale metode diferite de cercetare față de cele utilizate în agricultură, pentru că ființele umane sunt diferite față de plante. Tradiția *Verstehen* pune accent pe capacitatea umană de a cunoaște și înțelege alteritatea prin introspecție empatică și prin reflecții având la bază descrieri detaliate rezultate din observația directă, interviuri nestandardizate și studii de caz.

Paradigma alternativă cantitativului/experimentalului acordă o atenție crescută semnificației comportamentului uman, contextului interacțiunii sociale și legăturii dintre stările subiective și comportament.

În domeniul evaluării paradigma calitativă câștigă din ce în ce mai mulți adepți. Unul dintre cei dintâi care se face auzit este Robert Stake.

Evaluarea reactivă la Robert Stake

Robert Stake, evaluator de programe educaționale în Statele Unite ale Americii în perioada anilor '60-'70, este unul dintre primii susținători ai metodelor calitative în evaluarea programelor sociale. În conformitate cu tradiția *Verstehen*, Stake percepe evaluarea ca serviciu și ca reflectare de valori. “Oamenii se așteaptă ca evaluarea să aibă multe scopuri diferite”⁹, printre care documentarea evenimentelor, înregistrarea schimbării sau ajustarea procesului decizional. Oricare dintre acestea ar fi scopul, el se află într-o legătură directă cu valorile programului, cu scopurile și necesitățile informative ale diferitelor tipuri de public.

Stake recomandă evaluarea selectivă, pe care o definește ca fiind “o abordare care sacrifică o anumită precizie a selectărilor în speranța de a crește valoarea descoperirilor pentru persoanele din afara și din interiorul programelor”¹⁰. Tot la Stake se regăsește diferențierea între **evaluarea prestabilită**, recunoscută prin: afirmarea obiectivelor, utilizarea testelor obiective, utilizarea standardelor deținute de responsabilii programelor și a rapoartelor de tip cercetare și **evaluarea reactivă**, caracterizată prin următoarele elemente:

- Pune un accent mai mare asupra activităților unui program, decât asupra intențiilor sale.
- Răspunde necesităților publicului.
- Perspectivele valorice ale actorilor sunt luate în considerare în menționarea eșecurilor și a succeselor unui program.

Termenul “reactiv” (provenit din relația stimul – răspuns) asociat procesului de evaluare promovează ideea evaluatorului-stimul în contrast cu evaluatorul-răspuns. Unul dintre principalele dezavantaje ale evaluării prestabilite este faptul că cercetătorii (tradițional cantitativiști) se concentrează asupra unor variabile care nu pot fi controlate de management, prin aceasta pierzând din utilitate. Stimulii standardizați generați de evaluarea prestabilită s-au dovedit adesea mai puțin relevanți decât stimulii

⁸ Kenneth Strike, “Explaining and Understanding the Impact of Science on Our Concept of Man”, în “Philosophical Redirection of Educational Research: The Seventy-First Yearbook of the National Society for the Study of Education”, editor: Lawrence G. Thomas, Chicago, University of Chicago Press, 1972 p. 28 citat în Michael Quinn Patton, “Utilization-Focused Evaluation: The New Century Text”, Sage Publication, 1997, p. 271.

⁹ Robert E. Stake, “To Evaluate on Arts Program”, în R. E. Stake (ed.) – “Evaluating the Arts in Education: A Responsive Approach”, Collumbus OH: Merril, 1975, p. 15

¹⁰ Robert E. Stake, “Program evaluation, particularly responsive evaluation” în W.B. Dockrell&D. Hamilton (Eds.) *Rethinking educational research* (pp. 72-87). London: Hodder and Stoughton citat în William R. Shadish Jr., Thomas D. Cook, Laura C. Leviton, “Fundamentele evaluării programelor: Teorii ale practicii”, FIMAN, 1999, p. 278

care apar spontan în cadrul programului (cum ar fi reacțiile actorilor, discuțiile ulterioare desfășurării unei activități etc.).

Câteva trăsături esențiale ale evaluării reactive sunt: accentul pus pe observație și flexibilitate, preferința pentru metodele calitative și accentul pe îmbunătățirea practicilor locale.

Evaluarea reactivă are o serie de avantaje și dezavantaje. Printre avantaje se numără: relevarea unor variabile importante ale programului, încurajarea eforturilor de schimbare ale celor implicați într-un program, încurajarea creșterii controlului local. Totuși, “evaluarea prestabilită ar trebui preferată evaluării reactive atunci când este important să știm dacă anumite scopuri au fost atinse, dacă anumite promisiuni au fost ținute și când urmează să fie investigate ipoteze sau aspecte predeterminate. ...ne putem aștepta ca măsurătorile prestabilite să fie mai obiective și mai de încredere.”¹¹ În concluzie, trebuie avute în vedere ambele tipuri de evaluare, în funcție de program.

Evaluarea reactivă are o serie de elemente comune cu evaluarea formativă, în timp ce evaluarea prestabilită se suprapune parțial evaluării sumative¹².

Tabel 1. Puncte comune între evaluarea reactivă și formativă pe de o parte și evaluarea prestabilită și sumativă pe de altă parte

Evaluarea reactivă	<ul style="list-style-type: none"> • Flexibilitatea metodologică • Preferința pentru metode calitative • Concentrarea pe activități • Accentul pe îmbunătățirea practicilor • Se realizează de regulă pe parcursul unui program 	Evaluarea formativă
Evaluarea prestabilită	<ul style="list-style-type: none"> • Preferința pentru metode cantitative • Concentrarea pe obiective și pe gradul de realizare a acestora • Se realizează, de obicei, la finalul unui program 	Evaluarea sumativă

Caracterizată de anumiți critici ca fiind “atractivă superficial”¹³, distincția reactiv-prestabilit rămâne valabilă în teoria evaluării deoarece elucidează anumite aspecte ale procesului de evaluare care, neconceptualizate rămân în penumbră: importanța flexibilității metodologice, utilitatea metodelor calitative, accentul care trebuie pus și pe activități, nu numai pe obiective etc.

Utilizarea metodelor calitative în evaluarea de programe

Prin utilizarea metodelor calitative în evaluarea de programe, se obțin o serie de descrieri ale organizării și funcționării programului, ale experiențelor pe care le au cei implicați în program. Scopul acestor descrieri este oferirea unei imagini despre programul respectiv. Prin utilizarea metodelor calitative se încearcă găsirea unui răspuns la următoarele tipuri de întrebări:

1. Cum funcționează programul?
2. Care este perspectiva participanților în programul respectiv? Cât sunt ei de mulțumiți cu desfășurarea sau cu rezultatele programului? Care este rolul fiecărui actor implicat? Care sunt principalele nemulțumiri și care sunt cauzele acestora?
3. Cum s-au desfășurat anumite activități ale programului?

Se urmărește descrierea tuturor aspectelor care pot fi relevante pentru înțelegerea unui program.

¹¹ Idem, p. 283

¹² Este vorba de conceptele promovate de Scriven.

¹³ William R. Shadish Jr., Thomas D. Cook, Laura C. Leviton, “Fundamentele evaluării programelor: Teorii ale practicii”, SAGE Publications, Inc., 1995, p. 317

Din totalitatea informațiilor colectate prin interviuri, studii de caz, observații de teren, vor fi ulterior selectate pentru raportul de evaluare acele informații care oferă un răspuns pentru întrebările evaluării.

Observația

Observația este o metodă cu multiple avantaje în evaluarea de proiecte. Caracterul său non-invaziv este esențial în obținerea unor informații nedistorsionate, spre deosebire de cele obținute prin interviu sau prin sondajul de opinie, unde efectul de dezirabilitate socială este mai pregnant.

Evaluatorul poate realiza observația și poate beneficia de informațiile culese prin această metodă în cursul participării la implementarea unui proiect, cu ocazia întâlnirilor și interacțiunilor ocazionate de derularea proiectului. Datele astfel obținute trebuie notate imediat, înregistrările fiind indicat să fie făcute într-un jurnal de observație care urmează a fi analizat ulterior. Aceste date pot fi extrem de utile în evaluările de proces. De asemenea, evaluatorul poate colecta o serie de date prin analiza activităților specifice unui program. În cursul interacțiunilor cotidiene, un număr de detalii aparent nesemnificative se pot dovedi ulterior ca fiind esențiale. Ele pot atrage atenția evaluatorului asupra unor aspecte care urmează a fi analizate formal ulterior. De exemplu, dacă în cazul evaluării activității unui centru de zi pentru copii proveniți din familii defavorizate, evaluatorul observă materialele didactice care se presupune că sunt utilizate zilnic în stare perfectă (neatinse, neuzate) își poate pune întrebări în legătură cu utilizarea efectivă a materialelor în timpul activităților zilnice. Dacă, în aceeași situație, evaluatorul observă o atitudine de mirare a copiilor care intră în sala de mese la vederea fructelor și a fețelor de masă, evaluatorul poate investiga ulterior condițiile în care copii iau masa de obicei, precum și dacă sunt hrăniți corespunzător.

Observația este foarte potrivită pentru studiul unor comportamente non-verbale sau spațiale. În evaluarea programelor, observația poate aduce informații relevante privind modul de desfășurare a activităților, gradul de implicare al actorilor, comportamentul celor care implementează programul și al beneficiarilor. Observația impune construirea unui sistem de clasificare explicit, exhaustiv și mutual exclusiv al comportamentelor precum și o metodă de eșantionare a perioadelor de timp în care ne desfășurăm studiul.

Astfel, dacă încercăm să observăm modul în care se desfășoară circulația într-o intersecție, va trebui să ne construim un ghid sau o grilă de observație în care să includem tipurile de comportament posibile (în principal ne va interesa sensul în care se mișcă mașinile, eventual viteza cu care trec prin intersecție și cât așteaptă la semafor; putem face ceva similar pentru pietoni). Vom trece în acest ghid observațiile noastre referitoare la fiecare participant în trafic. Trebuie avut în vedere factorul timp: există ore de vârf, în week-end circulația este redusă, dimineața oamenii merg la serviciu, după-masa se întorc, ceea ce ar putea modifica radical circulația din intersecție etc. Observația noastră trebuie să nu neglijeze nici una dintre perioadele în care comportamentul poate fi diferit. În momentul în care am lucrat bine, s-ar putea să aflăm cum am putea modifica mersul semafoarelor astfel încât să fluidizăm circulația din intersecție.

Ghidul de observație poate să nu existe (caz în care observatorul notează comportamentele care i se par cele mai importante) sau să fie extrem de structurat, cuprinzând toate posibilele comportamente, caz în care observatorul trebuie să noteze doar frecvența respectivelor comportamente.

Observația se poate desfășura în mai multe feluri. O primă distincție se face între observații:

- Non-participative, în care observatorul este exterior fenomenului (cum ar fi exemplul de mai sus). Este mai obiectiv, dar nu permite o cunoaștere mai intimă a contextului;
- Participative, în care observatorul este integrat în mediu;

O a doua distincție se face între observații:

- Deschise, în care observatorul își declară calitatea. Apare aici problema unei posibile modificări de comportament din partea celor studiați, tocmai datorită faptului că se știu observați;

- Ascunse, în care observatorul nu-și declară calitatea. În acest caz nu există probleme referitoare la schimbări de comportament din partea subiecților, fiind posibile mai degrabă din partea observatorului, care poate ajunge să se identifice cu subiecții. Pot exista și probleme de natură etică, începând cu încălcarea vieții private și terminând cu posibilitatea unui comportament ne-etic din partea observatorului. În ultimul caz, să ne închipuim un cercetător care vrea să studieze viața unor bande de infractori și care ar trebui să se integreze în viața bandei.

Există posibilitatea unor situații intermediare, în care observatorul se integrează în mediu, dar fără a fi un participant propriu-zis.

Pot fi subliniate câteva reguli de observare, cele mai importante fiind legate de condițiile prealabile. Unele dintre ele pot fi rezolvate cu ajutorul tehnicii moderne, observațiile putând fi filmate.

Condiții prealabile:

- familiarizarea cu obiectivele cercetării;
- cunoașterea unităților de observație: fiecare comportament observat trebuie să fie corect inclus în grila de observație;
- observațiile se notează cât mai repede cu putință (este evident că un observator „spion” nu va putea lua note decât după ce a ieșit din mediul studiat).

În evaluarea programelor observația nu este folosită la adevărata sa valoare. O primă cauză este explicarea problemelor prin cauze sociale sau economice (de genul: sărăcia este datorată situației economice generale, salariilor mici, educației reduse, provenienței dintr-o familie cu mijloace reduse etc.). În anumite cazuri astfel de explicații nu sunt suficiente, comportamentul putând fi cauza reală, iar pentru studiul comportamentelor observația este cea mai bună metodă.

O a doua cauză este costul în timp și forță de muncă pentru a face suficiente observații referitoare la un grup mare de oameni sau la o comunitate. Cercetările efectuate pe astfel de teme durează perioade mari de timp, exact ceea ce lipsește de obicei într-o evaluare. Ca să dăm un exemplu, cercetarea unui clasic al observației, William Foot Whyte, *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum* (1943) a durat 5 ani!

Observația se poate dovedi utilă în multe cazuri. Să luăm doar un exemplu: în cazul în care desfășurăm un program de training pentru funcționari în domeniul relațiilor cu publicul, cum ne putem da seama cel mai bine de succesul sau insuccesul programului? Posibilitatea cea mai corectă este să observăm cum se desfășoară relațiile cu publicul. Un mare avantaj al observației este faptul că este directă: lucrăm direct cu fenomenul studiat.

Spre exemplu, pentru realizarea unei evaluări a unui program de încurajare a învățării active, putem utiliza o grilă de observație ca și cea din caseta 1. Scopul cercetării este determinarea gradului în care profesorul încurajează învățarea activă. Grila este structurată, observatorul trebuind să identifice în ce măsură profesorul dă dovadă de anumite comportamente: transmiterea cunoștințelor, atitudinea generală a profesorului, flexibilitatea mediului creat în clasă, metodele didactice utilizate (bazate pe autoritate sau pe descoperire), accentul pus pe gândirea unitară, planificarea și conducerea activităților și tipurile de evaluare utilizate. La final scorurile pentru fiecare comportament se însumează, obținându-se scorul profesorului.

Caseta 1 Grilă de observație pentru evaluarea programului de încurajare a învățării active

Numele profesorului: _____ Clasa: _____ Data: _____

Comportamentul profesorului

Transmite cunoștințe	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Facilitează cunoașterea
Distant și formal	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Cald și prietenos
Mediul clasei este rigid	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Mediul clasei este flexibil
Cunoaștere bazată pe autoritate	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Cunoaștere bazată pe descoperire
Pune accentul pe gândire unitară	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Pune accentul pe gândire diversă
Planifică și conduce toate activitățile	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Permite elevilor să intervină în planificare și conducere
Evaluează singur munca elevilor	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Implică elevii în evaluarea muncii lor
Evaluarea se face doar în scopul notării	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	Evaluarea se face pentru diagnosticare

Scorul final: _____

Comentarii: _____

Sursa: <http://www.cabarrus.k12.nc.us/pdf/ActiveLearningObsInstru.1.pdf>

Interviul individual

Interviul individual este cel mai adesea utilizat în evaluarea unor programe de mici dimensiuni, când sunt implicați un număr relativ restrâns de indivizi-cheie în implementarea unui program. Când utilizează acest tip de interviu, evaluatorul urmărește fie clarificarea modului de funcționare a programului, fie determinarea unor soluții pentru realizarea de schimbări în modul de funcționare.¹⁴ Interviul individual este o încercare de a obține informații pentru evaluarea unui program prin intermediul unor întrebări și răspunsuri din cadrul unor convorbiri între evaluator și participanții într-un anumit program. Există mai multe posibilități de clasificare a interviurilor:

- După genul de convorbire, distingem interviuri față în față sau prin telefon (unii autori consideră că există și prin poștă, dar acest gen de interviu este propriu sondajului). Primul tip este mai bun din punct de vedere științific, știindu-se ce importanță au componentele non-verbale într-o comunicare, al doilea tip putând să economisească timp și bani;
- După gradul de structurare, există interviuri structurate, în care avem practic de a face cu aplicarea unui chestionar, semi-structurate, în care avem stabilite doar temele pe baza cărora se va desfășura discuția și nestructurate, în care discuțiile se poartă liber. Aici intervine problema calificării operatorului de interviu. Dacă pentru un interviu structurat poate fi folosit practic

¹⁴ Huey T Chen, **Practical Program Evaluation: Assessing and Improving Planning, Implementation, and Effectiveness**, Sage Publications Inc, 2005, p. 79

oricine, după o scurtă instruire, în cazul celui semi-structurat, precum și a celui structurat avem nevoie de un operator foarte bine calificat, cu cunoștințe bune în metodologia cercetării și cu o cunoaștere foarte bună a subiectului. Mai apare și problema timpului: cu cât interviul este mai puțin structurat cu atât va crește durata sa;

- După numărul de participanți, avem interviu individual și de grup.

Interviul de grup este considerat deseori o metodă calitativă pentru că presupune o interacțiune între participanți. Aici nu suntem interesați de câți spun un lucru și câți altul, ci de ce spun și cum spun ceva și cum se modifică acestea pe parcurs (aduceți-vă aminte că un talk-show este un fel de interviu de grup). În funcție de componența grupului, putem avea:

- Interviul clasic de grup, în care grupul este unul natural (cum ar fi funcționarii dintr-un birou). În general este nestructurat, intervențiile intervievatorului trebuie să fie minime;
- Focus grupul este un interviu structurat aplicat asupra unui grup special constituit cu ocazia interviului. Se folosește mult în domeniul marketingului, în care se urmărește aflarea opiniilor despre anumite produse sau servicii și pentru a completa anumite cercetări sociologice (pentru triangulare). O variantă este cea în care sunt convocați experți (metoda Delphi), în care se urmărește ajungerea la o soluție sau la evaluarea unor situații.

La baza interviului, fie că este individual, fie că este de grup, stă un ghid de interviu care precizează mai mult sau mai puțin exact întrebările care urmează a fi utilizate în cursul interviului. Spre exemplu, pentru evaluarea unui program al cărui obiect îl constituie un Centru de Zi pentru educarea copiilor preșcolari proveniți din familii defavorizate, putem recurge la un interviu semi-structurat. Interlocutorii vor fi părinții copiilor-beneficiari direcți ai programului. În acest caz, putem utiliza ghidul de interviu din Caseta 2:

Caseta 2 Ghid de interviu pentru evaluarea Centrului de Zi (CZ)
pentru educarea copiilor preșcolari proveniți din familii defavorizate

Vârsta interlocutorului _____

Sexul interlocutorului _____

Data _____

Bună ziua, numele meu este _____.

Scopul acestui interviu este să aflăm părerea dumneavoastră despre acest CZ unde vă aduceți zilnic copilul. Sunt interesat în special de problemele pe care le-ați întâmpinat și de recomandările pe care le aveți.

Dacă sunteți de acord, voi înregistra această convorbire, pentru a putea evita orice denaturare a conversației noastre. Tot ce vom vorbi aici rămâne confidențial, doar un rezumat al părerilor tuturor persoanelor implicate în program, fără referință la numele acestora, va fi făcut public.

Pentru început vă rog să ne spuneți dacă **aveți vreun copil care frecventează centrul de zi** și dacă da, **cum a fost ales copilul dvs. pentru programul Centrului de Zi?** (Notă: în funcție de răspuns se pot adresa alte întrebări pentru clarificare).

Aveți cunoștință să fi existat probleme în selecția participanților în program? (Notă: dacă da, se continuă cu întrebări cum ar fi: Care au fost acestea?, Știți de ce au apărut?, Cum au fost rezolvate? sau Ce sugestii aveți pentru rezolvarea unor astfel de probleme?).

Cât de mulțumit sunteți de serviciile oferite? (Notă: se poate continua cerând detalii despre serviciile la care se referă, și poate fi utilizată o scală de la 1 la 10 pentru evaluarea fiecărui serviciu).

Care este programul zilnic al copiilor? (Notă: după ce se primește răspunsul se poate continua cu întrebări cum ar fi: Cum ați aprecia prestația educatorilor?, Cum apreciați comportamentul personalului auxiliar?).

Cum colaborați cu personalul angajat al Centrului de Zi? (Notă: se vor cere detalii și explicații; se poate continua seria întrebărilor cu: Ați participat la ședințele cu părinții? Cât de des? Dar la serbări? Ce alte activități implică participarea dumneavoastră?).

Ce credeți că nu este bun în programul centrului de zi? (Notă: se vor cere detalii și explicații; se poate continua cu întrebarea Care sunt soluțiile pe care le propuneți pentru eventualele probleme?).

Care ar fi elementele pozitive ale acestui program? De ce credeți acest lucru? (Notă: se va insista pe explicarea motivelor pentru care acestea au fost menționate).

Dacă ați mai avea un copil între 3 și 6 ani l-ați înscrie la Centrul de Zi?

Ce părere aveți despre întregul program? (Notă: se va insista pe aspectele care nu au apărut mai devreme în discuție).

Ce alte lucruri ar merita știute despre program? (Notă: se vor cere detalii și explicații).

Focus – grupul (FG)

Principalul scop al FG este surprinderea cât mai detaliată a atitudinilor, credințelor, sentimentelor, experiențelor și reacțiilor respondenților într-o manieră mai puțin specifică celorlalte metode calitative de cercetare fie că este vorba de observație, interviu individual sau studiu de caz). Particularitatea FG este interacțiunea.

În comparație cu interviul individual, care intenționează cunoașterea atitudinilor individuale, FG agregă o multitudine de perspective și procese emoționale într-un context de grup.

Față de observație, FG poate furniza o cantitate mai mare de informații într-o perioadă mai scurtă de timp, economisind astfel resurse (timp, bani, personal). În timp ce în cadrul observației cercetătorul așteaptă ca lucrurile să se întâmple, în cadrul FG el conduce direcția investigației în sensul dorit, prestabilit prin ghidul de FG. În acest sens, FG nu este un eveniment spontan, ci organizat.

FG poate fi utilizat în etapele preliminare sau exploratorii ale unei evaluări, în timpul acesteia, pentru a valida opiniile obținute în interviurile individuale, și informațiile provenite din studiul documentelor sau ulterior implementării unui program pentru a evalua impactul sau pentru a da noi direcții de evaluare. FG poate fi utilizat ca metodă de evaluare de preferință în combinație cu alte metode de cercetare pentru verificarea validității evaluării.

Organizarea interviurilor FG necesită mai multe resurse și o mai bună planificare decât celelalte tipuri de interviu. Selectarea participanților, pregătirea și adunarea lor în locuri dotate cu toate dispozitivele tehnice necesare ia de obicei mult timp.

Numărul recomandat de persoane participante la FG este de obicei între șase și zece (MacIntosh 1981¹⁵), însă anumiți cercetători utilizează până la 15 persoane (Goss & Leinbach 1996¹⁶), pe când

¹⁵ MacIntosh J. (1981), 'Focus groups in distance nursing education', *Journal of Advanced Nursing* 18: 1981-85. Citat în Anita Gibbs Social research Update, Issue 19, Univ. of Surrey, 1997 <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>

¹⁶ Goss J.D., Leinbach T.R. (1996), 'Focus groups as alternative research practice', *Area* 28 (2): 115-23. Citat în Anita Gibbs Social research Update, Issue 19, Univ. of Surrey, 1997 <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>

alții se opresc la patru (Kitzinger 1995¹⁷). Numărul grupurilor variază deasemenea, mergându-se de la câte o întâlnire cu cele câteva grupuri formate, (Burgess 1996¹⁸), la mai multe întâlniri cu un singur grup până la mai multe întâlniri cu mai multe grupuri.

FG durează de obicei între o oră și două ore.

Sunt preferate locațiile neutre pentru a evita orice tip de dezirabilitate și asocierile cu influențele pozitive și negative pe care le-ar putea genera un anumit context. Dealtfel, FG utilizate pentru evaluarea unui program pot fi organizate într-o varietate de locuri: săli închiriate, săli de ședință (în care, eventual, subiecții ca grup pre-determinat se întâlnesc și cu alte ocazii, în timpul implementării programului) etc.

Selecția participanților pentru FG nu este nici ea un proces simplu. Dacă un grup e prea eterogen, sub aspectul genului sau al categoriei sociale sau ocupaționale, diferențele dintre participanți pot avea un impact considerabil asupra contribuțiilor acestora în cadrul FG. Deasemenea, dacă un grup e omogen din perspectiva anumitor caracteristici, diverse opinii sau experiențe ar putea fi omise. (Morgan 1988¹⁹).

Odată ce profilul participanților a fost stabilit, următoarea provocare e reprezentată de localizarea lor. Recrutarea participanților poate necesita timp, mai ales dacă tema în discuție nu prezintă beneficii imediate sau nu este într-un alt fel atractivă pentru participanți. Acesta nu este însă cazul în evaluarea de programe, mai ales atunci când prin FG se testează satisfacția beneficiarilor față de un anumit program, sau în cazurile în care, programele sunt susținute de către anumiți finanțatori, iar actorii implicați și-au asumat obligația transparenței.

Odată ce întâlnirea a fost stabilită, rolul moderatorului devine esențial. El oferă informații și explicații clare în legătură cu scopul întâlnirii, îi ajută pe participanți să se simtă în largul lor și înlesnește interacțiunea dintre ei. În timpul întâlnirii moderatorul trebuie să anime dezbaterile prin întrebări deschise, prin provocarea participanților la a-și exprima opiniile. Rolul moderatorului se referă și la concentrarea continuă a atenției participanților asupra subiectului. De asemenea, moderatorul trebuie să asigure fiecărui participant șansa de a interveni și, în același timp, moderatorii trebuie să evite manifestarea propriilor opinii (Kreuger 1988²⁰), pentru a nu influența anumiți participanți.

Moderatorul trebuie să posede calități deosebite de comunicare interpersonală, să fie un bun ascultător neprejudiciat și adaptabil. Astfel va fi încurajat un dialog deschis, interactiv, eficient.

Nivelul controlului impus de moderatorii depinde de tipul proiectului, de tipul și scopul evaluării. Dacă sunt implicați doi sau mai mulți moderatorii trebuie să existe un acord prealabil în legătură cu aportul fiecăruia. E recomandabil ca unul dintre moderatorii să supervizeze interacțiunea grupului, iar celalalt să ia notițe în legătură cu aspecte ale discuției care nu pot fi înregistrate, precum și cu opinii sau reacții care trebuie clarificate ulterior.

În evaluarea de programe, metoda poate fi folosită în următoarele scopuri:

1. Să înțelegem de ce a apărut o anumită problemă în mediul din care sunt selectați participanții și în ce măsură programul respectiv o acoperă;
2. Pentru identificarea nevoilor recunoscute, dar și a celor latente și a satisfacției față de modul în care programul răspunde așteptărilor lor;

¹⁷ Kitzinger J. (1995), 'Introducing focus groups', *British Medical Journal* 311: 299-302. Citat în Anita Gibbs Social research Update, Issue 19, Univ. of Surrey, 1997 <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>

¹⁸ Burgess J. (1996) 'Focusing on fear', *Area* 28 (2): 130-36. Citat în Anita Gibbs Social research Update, Issue 19, Univ. of Surrey, 1997 <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>

¹⁹ Morgan D.L. (1988) *Focus groups as qualitative research*. London: Sage. Citat în Anita Gibbs Social research Update, Issue 19, Univ. of Surrey, 1997 <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>

²⁰ Kreuger R.A. (1988) *Focus groups: a practical guide for applied research*. London: Sage. Citat în Anita Gibbs-Social research Update, Issue 19, Univ. of Surrey, 1997 <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>

3. Găsirea unor posibile soluții pentru eventualele probleme ale programului;
4. Pentru a afla posibilele reacții față de anumite soluții propuse de diferiții actori implicați în program;
5. Aflarea atitudinilor față de anumite instituții sau programe sau a încrederii în acestea.

În evaluarea unui program, pot fi utilizate mai multe focus grupuri, rezultatele fiind ulterior corelate. Este chiar recomandabil ca în momentul în care avem de a face cu grupuri eterogene pe care vrem să le studiem, să construim mai multe focus grupuri. Este bine să evităm să reunim în același grup șefii și subordonații, persoane cu mai multă educație și persoane mai slab educate etc. pentru că diferă modul în care se pun problemele, există sentimente de teamă sau respect care pot împiedica prezentarea unor puncte de vedere. De asemenea, populația studiată poate fi împărțită și pe fațete ale problemei studiate.

Metodele de colectare a informației cel mai des întâlnite în cazul evaluării programelor, precum și tipul de informații obținute pot fi descrise astfel:²¹

Surse de date	Descriere	Informații obținute
Arhive: - Recensământ - Indicatori statistici - Baze de date ale instituțiilor - Alte cercetări	Date deja existente aflate în arhivele instituțiilor publice sau private	Date cantitative care ne ajută să aflăm care este starea actuală de fapt; pot apărea și indicații ale unor anumite nevoi
Comunicare non-interactivă: - Sondaje de opinie - Surse cheie - Tehnica incidentului critic - Grup Delphi	Aceste tehnici utilizează forme sau protocoale structurate, o varietate de scale și de modalități de răspuns	Date calitative: valori, percepții, opinii, observații, judecăți de valoare
Comunicare interactivă: - Forumuri cetățenești - Tehnica grupului nominal - Focus grupuri	Aceste tehnici presupun un număr mai mic sau mai mare de persoane implicate în diferite grade de interacțiune	Date în principal calitative: opinii, judecăți ca expert; percepții și perspective de grup, valori și importanță a nevoilor; Consens asupra scopurilor sau acțiunilor; Informație asupra cauzelor; Decizii asupra priorităților

În practică se folosesc cel mai adesea sondajele de opinie în rândul beneficiarilor, acestea fiind percepute ca fiind mai profesionale și mai ușor de administrat. Din păcate instrumentul folosit, chestionarul, este lipsit de finețe și rezultatele obținute nu sunt întotdeauna cele mai bune. De asemenea, este greu să surprinzi nevoile latente (care nu au fost conștientizate încă) printr-un sondaj.

De aceea este preferabil ca în limita timpului, a banilor și a personalului pe care le avem la dispoziție să încercăm să îmbinăm cât mai bine cât mai multe dintre metodele menționate mai sus.

²¹ Adaptare după Belle Ruth Witkin, James W. Altschuld, *Planning and Conducting Needs Assessments. A Practical Guide*, Sage Publications, 1995 p. 48

Studiul de caz

Studiul de caz este metoda utilizată cu predilecție de Robert Stake. Cazul poate fi orice “sistem delimitat care este interesant. O instituție, un program, o responsabilitate, o colecție sau o populație poate reprezenta cazul”²². El face o clasificare a caracteristicilor specifice studiilor de caz și identifică următoarele categorii²³:

1. Descrieri care sunt complete, holistice și care implică mii de variabile care nu sunt foarte clar izolate;
2. Date care se pot aduna, cel puțin în parte, prin observații personale;
3. Un stil de scriere informal, probabil narativ, posibil cu citate ad-literam, ilustrații și chiar aluzii și metafore;
4. Comparațiile sunt mai degrabă implicite decât explicite;
5. Temele și ipotezele pot fi importante, dar ele rămân subordonate pentru înțelegerea cazului.

Metoda studiului de caz este utilizabilă în evaluarea de programe mai ales când sunt îndeplinite următoarele condiții²⁴:

1. Evaluatorul optează pentru un spectru larg al analizei, mai degrabă decât pentru fidelitate;
2. Anterior evaluării, sunt cunoscute prea puține probleme și întrebări legate de obiectul evaluării;
3. Evaluarea va fi folosită în principal de cititori care, neavând experiența programului, doresc o informație contextuală extensivă pentru a decide în ce măsură programul acoperă nevoile identificate;
4. Studiile de caz vor fi considerate ca fiind suficient de credibile de către client;
5. Descoperirea este o prioritate mai mare decât confirmarea.

De multe ori, studiul de caz nu este menționat printre metodele de colectare a datelor în cercetările sociale. “Acest lucru se întâmplă datorită faptului că nu avem de a face cu o metodă în sine, ci mai degrabă cu o metodă care folosește la rândul ei alte metode, cum ar fi: analiza documentelor, observația participativă sau non-participativă sau interviul”²⁵.

Principalul punct forte al studiului de caz, recunoscut chiar de către criticii lui Stake este facilitarea generalizării naturaliste, mai avantajoasă pentru elaborarea unor teorii și pentru studii exploratorii, decât pentru confirmarea unor teorii sau testarea unor ipoteze²⁶.

În funcție de tipul și de scopul evaluării, studiile de caz pot fi exploratorii, explicative și descriptive²⁷. Studiile de caz exploratorii sunt cele prin care se investighează o problemă prea puțin cunoscută pentru a fi formulate întrebări și a fi definite probleme premergătoare evaluării. Cele explicative încearcă identificarea unor relații (de exemplu cauză-efect) care explică fenomenul studiat. Studiile de caz descriptive sunt cele care se raportează la o teorie și încearcă să vadă în ce măsură cazul studiat corespunde respectivei teorii.

În „How to Use Qualitative Methods in Evaluation”, Michael Q Patton prezintă procesul pentru construcția unui studiu de caz care poate fi utilizat pentru evaluarea de programe. Pasul 1 al modelului

²² Robert E. Stake, “The Case-Study Method in Social Inquiry” în *Educational researcher* (pp. 5-8), citat în William R. Shadish Jr., Thomas D. Cook, Laura C. Leviton, “Fundamentele evaluării peogramelor: Teorii ale practicii”, SAGE Publications, Inc., 1995, p. 286

²³ Idem

²⁴ William R. Shadish Jr., Thomas D. Cook, Laura C. Leviton, “Fundamentele evaluării peogramelor: Teorii ale practicii”, SAGE Publications, Inc., 1995, p. 320

²⁵ Sorin Dan Șandor, “Analiză și cercetare”, Accent, 2005, p. 54

²⁶ William R. Shadish Jr., Thomas D. Cook, Laura C. Leviton, “Fundamentele evaluării peogramelor: Teorii ale practicii”, SAGE Publications, Inc., 1995, p. 321

²⁷ Terminologie preluată din Sorin Dan Șandor, “Analiză și cercetare”, Accent, 2005, p. 55

constă în adunarea tuturor datelor disponibile despre programul pe care dorim să îl analizăm. Aceasta este materia primă a studiului de caz. Pasul 2 este organizarea datelor brute adunate la pasul 1, clasificarea lor astfel încât să fie ușor accesibile. Pasul 3 reprezintă descrierea cazului, în stil narativ. Studiul de caz este așadar, o imagine descriptivă a programului care este evaluat, care face accesibilă cititorului informația necesară pentru a înțelege programul respectiv. Informațiile cuprinse în studiul de caz sunt prezentate fie cronologic, fie tematic, uneori fiind posibilă și utilă folosirea ambelor criterii. Studiul de caz prezintă o imagine comprehensivă, holistică a programului²⁸.

Analiza documentelor

Analiza documentelor este sursa de informații cel mai adesea exploatată de către evaluatori mai ales din motive de economie de resurse: timp, bani, personal. În cadrul procesului de evaluare, analiza documentelor se poate referi la analiza rapoartelor, evidențelor contabile și nu numai, a planurilor anuale, a tuturor detaliilor legate de un anumit proiect sau program. Proveniența documentelor poate fi diversă: organizația finanțatoare, implementatoare, contractantă sau subcontractantă.

Marele avantaj este faptul că datele sunt deja adunate, nu mai este necesară organizarea unui sondaj de opinie, sau a altor metode de colectare a datelor.

Una dintre problemele care apar în cazul utilizării metodei de analiză a documentelor este faptul că ele nu conțin întotdeauna totalitatea informațiilor necesare legate de rezultatele unui proiect sau program. Tocmai de aceea, în cadrul unui proces de evaluare, este necesară utilizarea mai multor metode de colectare a datelor. Informațiile obținute din analiza de documente pot fi completate prin utilizarea interviului, observației și chiar a sondajului de opinie acolo unde este necesar.

Documentele unui program trebuie privite critic, din punctul de vedere al informației conținute. O atenție deosebită trebuie acordată atât cantității informației, cât și calității acesteia. Harry P. Hatry²⁹ oferă o clasificare a principalelor probleme care pot apărea în procesul de analiză a documentelor și a metodelor de ameliorare a acestora (Tabelul 2).

	Problema	Modalități de ameliorare
1.	Date lipsă sau incomplete	<ul style="list-style-type: none"> • Cercetarea documentației conexe • Intervievarea personalului implicat în program pentru acoperirea a cât mai multe lipsuri. • Reevaluarea obiectivelor și intențiilor evaluării (eventuala modificare sau anulare a unora dintre ele) • Excluderea datelor lipsă sau estimarea cât mai exactă a valorilor lipsă
2.	Date disponibile într-o formă extrem de agregată	<ul style="list-style-type: none"> • Cercetarea înregistrării datelor, dacă acestea există și sunt disponibile • Realizarea unor colecții de date noi, originale • Renunțarea la datele detaliate care nu sunt disponibile
3.	Date care nu sunt comparabile	<ul style="list-style-type: none"> • Realizarea, acolo unde este posibil, a operațiilor prin care datele pot deveni comparabile • Concentrarea atenției asupra procentelor și mai puțin asupra valorilor absolute. • Renunțarea la aceste date, atunci când problema este insurmontabilă.

²⁸ Michael Q Patton, „How to Use Qualitative Methods in Evaluation”, SAGE Publications. Inc., 1987, p. 149

²⁹ Joseph S. Wholey (Editor), Harry P. Hatry (Editor) și Kathryn E. Newcomer (Editor), „Handbook of Practical Program Evaluation” 2nd Edition, 2005, p. 398

Analiza de conținut

După colectarea tuturor informațiilor relevante se recurge la clasificarea acestora și stabilirea categoriilor necesare pentru a oferi un răspuns cât mai clar și în același timp comprehensiv pentru întrebările evaluării. De exemplu, una dintre aceste întrebări se poate referi la satisfacția beneficiarilor față de un anumit program. Pentru început se adună toată informația necesară, urmând ca aceasta să fie subdivizată în categorii, modele și teme care o fac mult mai accesibilă, ușor de înțeles și de utilizat. Evaluatorul începe, de obicei prin lectura materialelor adunate (interviuri, studii de caz, observații de pe teren), și prin atașarea de note pe marginea acestora.³⁰

Aplicarea metodelor calitative de cercetare în evaluarea programelor

Fie că avem de evaluat un program având ca obiect înființarea unui centru de zi, fie că evaluăm un proiect prin care s-a înființat un muzeu, sau unul privind ordinea și curățenia publică, se recomandă exploatarea complementarității metodelor calitative de cercetare.

Specificul programelor publice, prin specificitatea lor și prin impactul social pe care îl au, impun utilizarea metodei studiului de caz, care implică utilizarea interviului și a analizei documentelor.

Primul pas este adunarea a cât mai multe informații despre program. Acest lucru poate fi realizat pornind de la o fișă a proiectului în care apar principalele categorii de informații necesare în procesul de evaluare.

Fișa proiectului trebuie să conțină elemente privind **contextul programului**: un scurt istoric al programului (detalii despre origine, inițiator), sumarul activităților și al metodelor de furnizare/asigurare a serviciului, informații despre programe similare organizate/realizate de către alte instituții/organizații, precum și detalii privind unicitatea programului. Un alt element al fișei programului este **structura organizațională** (organigrama, distribuția responsabilităților), **documentele programului**, din care trebuie extrase informații referitoare la: scopul și obiectivele programului, strategiile pentru atingerea scopurilor și obiectivelor programului cu planurile de implementare, rezultate pe termen scurt, mediu și lung, lista indicatorilor de performanță, rezultatele monitorizărilor anterioare etc. Din fișa programului, nu trebuie să lipsească **descrierea activităților programului** unde vor fi incluse elemente referitoare la denumirea și catalogarea tuturor activităților aferente proiectului, locația activităților, calendarul inițial al activităților și eventualele modificări și stadiul actual de desfășurare a activităților. Se vor menționa toate informațiile disponibile legate de **actorii implicați, de resursele angajate, de rezultatele așteptate și de cele efectiv realizate, precum și de colaboratori, evaluatori interni și externi, metode de marketing și publicitate** (acolo unde este cazul). Orice fișă de evaluare este indicat să cuprindă un capitol de observații și notificări suplimentare.

Fișa proiectului trebuie completată prin observații și interviuri repetate cu părțile implicate. Inițiatorii programului pot furniza informațiile referitoare la contextul programului. Detaliile organizatorice vor fi furnizate de cei care implementează programul. Ei vor fi și cei care pot da informații în legătură cu documentele programului, și chiar pot pune aceste documente la îndemâna evaluatorului. Documentele unui program se pot referi la: cererea de înființare a programului și/sau aplicația pentru finanțare, contractele care s-au semnat pentru acordarea finanțărilor, pentru contractarea și subcontractarea unor activități, instrumentele metodologice utilizate în vederea implementării, rapoartele și planurile anuale de activități, bugetul și execuția bugetului precum și alte evaluări realizate anterior.

După analiza tuturor acestor informații, avem deja o imagine de ansamblu asupra programului și suntem pregătiți să trecem la construcția unor instrumente pentru obținerea unor informații mai detaliate, sau pentru verificarea anumitor date, dacă este nevoie. Aici este vorba, de obicei, de realizarea unor ghiduri de interviu prin care se va testa gradul de îndeplinire a sarcinilor, gradul

³⁰ Idem.

de satisfacție a beneficiarilor unui program, încrederea cetățenilor într-un anumit program sau în echipa care îl implementează.

Fișa de evaluare a unui program poate fi completată în timpul procesului de colectare a datelor, sau poate fi utilizată doar în momentul organizării informațiilor și a clasificării acestora. De asemenea, categoriile pe care le propune nu sunt fixe. În funcție de specificitatea programului investigat, de tipul și de scopul evaluării, aceste categorii de informații pot fi modificate, detaliate sau anulate.

Bibliografie

1. Bickman, L., Rog, D. J. (editori), *Handbook of Applied Social Research Methods*, Sage, 1998
2. Caplow, Theodore, 1970, *L'Enquête sociologique*, Armand Colin, 1970
3. Chelcea, Septimiu, *Metodologia cercetării sociologice. Metode cantitative și calitative*, Editura Economică, 2001
4. Chen, H., Rossi, P., *Issues in the theory-driven perspective*, în *Evaluation and program planning*, vol. 12, n. 4, 1989
5. Cook, Thomas D. și Donald T. Campbell, "Quasi-experimentation: Design and Analysis Issues for Field Settings" Chicago, Rand McNally, 1979
6. Gibbs, Anita, *Social research Update*, Issue 19, Univ. of Surrey, 1997 <http://www.soc.surrey.ac.uk/sru/SRU19.html>
7. Kuhn, Thomas, "Structura revoluțiilor științifice", Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978
8. Patton Michael Q., "Utilization-Focused Evaluation: The New Century Text", Sage Publication, 1997
9. Patton, Michael Q., „How to Use Qualitative Methods in Evaluation”, SAGE Publications. Inc., 1987
10. Patton, Michael Q., *Qualitative Research and Evaluation Methods* (3. rd. ed.), SAGE, 2002
11. Shadish, William Jr, Thomas D. Cook și Laura C, Leviton, "Foundation of Program evaluation: Theories and Practice, Newbury Park, CA, SAGE, 1991
12. Shadish, William R. Jr., Thomas D. Cook, Laura C. Leviton, "Fundamentele evaluării peogramelor: Teorii ale practicii", SAGE Publications, Inc., 1995
13. Silverman, David, "Interpreting Qualitative Data: Methods for analysing Talk, Text and Interaction", 2nd ed. Sage, 2001
14. Stake, Robert E. (ed.), "Evaluating the Arts in Education: A Responsive Approach", Collumbus OH: Merrill, 1975
15. Șandor, Sorin Dan, *Analiză și cercetare în administrația publică*, Accent, 2004
16. Wholey, Joseph S. (Editor), Harry P. Hatry (Editor) și Kathryn E. Newcomer (Editor), „Handbook of Practical Program Evaluation” 2nd Edition, 2005
17. Witkin, Belle Ruth, Altschuld, James W., *Planning and Conducting Needs Assessments. A Pratical Guide*, Sage Publications, 1995